

KULT AWASHIMY I JEGO ZWIĄZKI Z KOBIECĄ CIELESNOŚCIĄ

Celem artykułu jest omówienie wybranych działań rytualnych oraz wątków wierzeniowych związanych z Awashimą¹ (*Awashima shinkō*), które obejmują sferę kobiecej cielesności. Ten nurt wierzeniowy zostanie przybliżony z perspektywy diachronicznej, na podstawie źródeł historycznych i literatury religijnej, zaś w perspektywie współczesnej zostanie omówiony doroczny obrzęd splawiania lalek (*hina nagashi*), obchodzony 3 marca. Tak ukierunkowana dyskusja ma w zamierzeniu autorki rzucić światło na słabo rozpoznany w polskiej literaturze japonistycznej aspekt *hina matsuiri*, którego sens bynajmniej nie ogranicza się do celebrowanego w gronie rodzinnym „święta dziewczynek”.

Awashima (w źródłach występuje kilka form zapisu, najczęściej 淡島, 粟島, 粟嶋) to obiekt kultu kobiet. Jest ona patronką ich spraw doczesnych, przynosi ulgę w kobiecych dolegliwościach, zapewnia zdrowie reprodukcyjne, a pośrednio udane życie małżeńskie oraz powodzenie w typowo kobiecych pracach, jak szycie czy jedwabnictwo². Głównym ośrodkiem kultu Awashimy jest Awashima Jinja (淡島神社), świątynia położona nad Zatoką Kada (Kada Ura) na Półwyspie Kii, w granicach administracyjnych dzisiejszej prefektury Wakayama. W okresie Edo (1603–1868) historia świątyni oraz wynikająca z niej tożsamość bóstw, kryjących się pod teonimem

DOI: 10.4467/23538724GS.22.044.17016

ORCID: 0000-0002-1697-1990

¹ Awashima to nazwa geograficzna, a zarazem teonim. Tożsamość Awashimy (w tym jego pleć oraz liczba) nie jest jednoznaczna. O ile kontekst nie wskazuje, czy chodzi o boga (bogów), czy boginię, posłużono się neutralnym określeniem „bóstwo”. Kult wywodzi się z sintoizmu, rodzimej religii Japonii. Jest to religia politeistyczna o bardzo rozbudowanym panteonie, na który składają się bóstwa o zróżnicowanym statusie ontologicznym (w przypadku Awashimy były to zarówno bóstwa zaczerpnięte z narracji mitologicznej, jak i deifikowana cesarska małżonka Jingū).

² Z perspektywy kobiet okresu Edo intencja ta była równie istotna, co zdrowie reprodukcyjne. Zgodnie z poczytnymi w tamtym czasie podręcznikami edukacyjnymi dla dziewcząt szycie stanowiło jeden z czterech filarów ich edukacji (*shikō* 四行), wpływało na ich wartość na rynku matrymonialnym oraz pozycję w rodzinie. Na potrzebę kształcenia tej umiejętności kładą nacisk m.in. *Wazoku dojikun* 和俗童子訓 [Japońskie zwyczaje dla dzieci] Kaibary Ekikena oraz inspirowana tym dziełem osławiona *Onna daigaku takarabako* 女大学宝箱 [Wielka nauka dla kobiet: skarbczyk] z 1716 r.; zob. *Onna daigakushū* [Antologia „Wielkich nauk dla kobiet”], red. Ishikawa Matsutarō, Tōkyō 1988, s. 16, 50.

odtoponimicznym Awashima, była przekazywana w dwóch tradycjach. Jedna miała charakter oficjalny (*shaden* 社伝) i promowała ją świątynia Awashima Jinja m.in. za pośrednictwem drukowanych broszur³. Druga opierała się na ludowych przekazach (*zokuden* 俗伝), rozpowszechnianych ustnie głównie przez dziady proszalne z Awashimy (*Awashima gannin* 淡島願人, zwane również *Awashima bōzu* lub *Awashima-dono*)⁴.

Udokumentowana historia świątyni sięga co najmniej X w. Pod nazwą Kada/Kata Jinja (加太神社) w okręgu Nagusa prowincji Kii występuje w *Kodeksie ery Engi*, czyli *Engishiki* (延喜式), natomiast w *Spisie bogów dołączonym do „Kodeksu ery Engi”* – „*Engishiki jinmyōchō* (延喜式神名帳) okręgu Ama odnotowano teonim zbiorowy Awashima Ōkami (粟島大神)⁵. Było to miejsce kultu pary bóstw: Sukunahikona-no Mikoto (少彦名命) oraz Ōnamuchi-no Mikoto (大己貴命), wraz z którymi deifikowano potem cesarżową Jingū (神功皇后), tworząc trójcę z Awashimy⁶. Świątynia miała na tyle rozbudowaną bazę wyznawców (którą w dużej mierze zawdzięcza stuleciom działalności wędrownych *Awashima-dono*), że po utworzeniu w 1946 r. Centralnego Stowarzyszenia Świątyń Sintoistycznych (Jinja Honchō 神社本庁) nie dołączyła do organizacji. Do dzisiaj funkcjonuje jako autonomiczny związek wyznaniowy Shintō Awashimakyō (神道淡島教)⁷.

Jak zasygnalizowano, wiedza na temat bóstw z Awashimy wraz z uzasadnieniem zakresu ich działalności docierała do potencjalnych wyznawców dwoma głównymi kanałami: w formie słowa pisanego poprzez drukowane broszurki oraz

³ Jak wynika z dokumentu przedłożonego do Urzędu ds. Świątyń (Jisha Bugyōsho) w 1720 r., historia świątyni była już wtedy opracowana. Tym samym, oficjalna wersja legendy świątynnej sięga co najmniej pierwszej połowy XVIII w.; Sugawara Chika, *Onna tachi no inori: Kishū Kada no Awashima shinkō* [Modlitwy kobiet: Wierzenia związane z Awashimą z Kady w Kishū] [w:] *Firido kara manabu minzokugaku* [Poznanwanie folkloru przez badania terenowe], red. Yagi Tōru, Kyōto 2000, s. 29.

⁴ Dosł. „pan z Awashimy”. W świetle materiałów etnograficznych z prefektury Gunma Awashima-sama traktowano jako synonim obdartusa, żebraka. O osobie ubranej w lachmany (*boru*) mówiono, że wygląda jak Awashima-sama. Nie tylko folklor słowny, ale również relacje na temat działalności Awashima-sama (o których będzie mowa w dalszej części artykułu) pokazują, że przedstawiciele tej profesji żyli w bardzo surowych warunkach, niczym włóczędzy; zob. Hara Jun'ichirō, *Kinsei ni okeru Awashima shinkō to sono tenkai* [Wierzenia związane z Awashimą w okresie wczesnonowożytnym oraz ich ewolucja] [w:] *Sangaku shinkō to sonraku shakai* [Wierzenia związane z kultem gór a ludność wiejska], red. Nishigai Kenji, Tōkyō 2012, s. 86.

⁵ *Kii zoku sudoki* [Dalsza część opisu ziem i obyczajów [prowincji] Kii], vol. 1, red. Wakayama-ken Shinshoku Torishimarijo, Kyōto 1910, s. 512. Ten sam dokument doprecyzowuje, że pomimo rozbieżności w nazwie lokalizacji, w obu przypadkach chodzi o tę samą świątynię. Zatoka Kada stanowiła początkowo część okręgu Nagusa. Następnie z okręgów Nagusa, Arita oraz Hidaka wydzielono nowy okręg Ama, który objął Zatokę Kada.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Ōshima Tatehiko, *Awashima Jinja no shinkō* [Wierzenia związane ze Świątynią Awashima] [w:] *Ekijin to sono shūben* [Demony chorobotwórcze i pokrewne im wierzenia], red. Ōshima Tatehiko, Minzoku mingei sōsho, vol. 98, Tōkyō 1985, s. 151.

ustnie, w opowieściach wędrownych kwestarzy *Awashima-dono*. Dodatkowo, przekaz drukowany rozpowszechniano w dwóch wersjach. Były to: *Kada Awashima Jinja engi* (加太淡島神社縁, *Historia powstania Świątyni Awashima w Kada*, XVIII–XIX w.), o objętości około 7 foliałów oraz *Kada Awashima Jinja ryakuryaku engi* (加太淡島神社畧々縁起, *Krótsza historia powstania Świątyni Awashima w Kada*, XVIII–XIX w.), okrojona do zaledwie 1 foliału. Poniższe ich zestawienie, a następnie porównanie z zachowanymi w formie szczątkowej wersjami nieortodoksyjnymi ma na celu wykazanie, że pomimo rozbieżności treściowych wszystkie były zgodne co do zakresu specjalizacji bóstw – prezentowały Awashimę jako powiernika kobiecych spraw.

Historia powstania Świątyni Awashima w Kada

(...) Cesarzowa Jingū, stojąc na czele armii, wraz z cesarzem Chūai [14. władca] spacyfikowała bunt na Tsukushi⁸. [Potem] będąc w stanie brzemiennym, podbiła trzy królestwa koreańskie, a po powrocie ze zwycięskiej wyprawy w [miejsowości] Kada (蚊田) na Tsukushi urodziła księcia Hondę. Razem z księciem kierowała się ku stolicy, [kiedy] Oshikatsu wniósł bunt. Ponieważ kraj pogrążył się w chaosie, powierzyła księcia opiece Takeuchi-no Sukune, który udął się do prowincji Kii. Cesarzowa [zaś] obrala kurs na Naniwę, ale morze nagle wzburzyło się, przez co jej statek znalazł się z niebezpieczeństwem. Cesarzowa własnoręcznie zdjęła matę (*toma*⁹ 苫) i wrzuciła do morza, modląc się do bogów o pomoc i opiekę. Rozkazała wiosłować w kierunku, w którym dryfowała mata i tak dotarła na wyspę Tomo-ga shima (友島), gdzie spoczywała para bóstw. Dlatego wyspę tę zwykło się nazywać też Toma-ga shima (苫嶋). Ponieważ wszystko to było zasługą bóstw, lupy wojenne z Korei, [czyli] liczne skarby, takie jak złoto i srebro, perły, brokaty i jedwabie, złożyła w ofierze w świątyni, odwdzięczając się za boskie laski. Potem, kiedy cesarz Nintoku [16. władca] przybył na Awashimę¹⁰ na polowanie, natychmiast uczynił cesarzową obiektem kultu, ponieważ była ona żarliwą wyznawczynią pary [tamtejszych] bóstw, a [świątynię] przeniósł do Kady 加太. [Odtąd] oddaje się im cześć jako boskiej triadzie w jednej świątyni [o nazwie] Kada Jinja. (...)

Cesarzowa jest patronką rzemiosła wojennego. Ponadto, spełniając prośby kobiet, łączy je [z mężczyznami] więzami małżeńskimi, bezdzietnym zsyła potomstwo, zapewnia lekki i bezpieczny poród. Cudowna moc niesie [ludziom] ocalenie poprzez zabawy

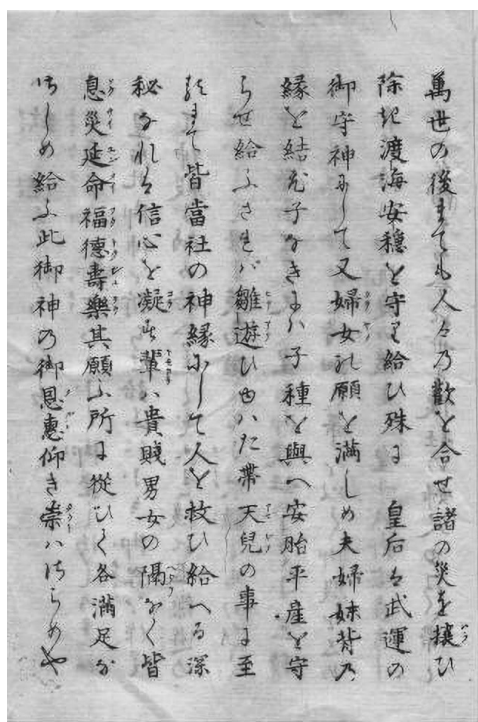
⁸ Dawna nazwa wyspy Kiusiu.

⁹ Słomiana mata wykorzystywana m.in. jako prowizoryczne zadaszenie, osłona przed słońcem i deszczem. Tutaj, ze względu na podobieństwo brzmienia *toma* (mata) i *tomo* (przyjaciel, towarzysz), przedmiot ten został wpleciony do legendy toponomastycznej związanej z wyspą Tomo-ga shima (wariantywnie nazywanej Toma-ga shima).

¹⁰ Awashima (wyspa z morskiej piany). Nieudany twór pary demiurgów – Izanami i Izanagiego, niewliczany w poczet ich potomstwa. Zgodnie z wyjaśnieniem zamieszczonym w innym fragmencie cytowanego dokumentu jest to dawna nazwa Tomo-ga shimy. Tomo-ga shima to – ściślej mówiąc – dwie wysepki położone naprzeciwko siebie w niewielkiej odległości, tak blisko siebie jak trzymają się przyjaciele, stąd nazwa.

laleczkami (*hina asobi* 雛遊び), pasy ciężowe (*yuwata obi* 囀八た帯), a także opiekuńcze kukielki (*amagatsu* 天兒)¹¹, które wywodzą się od bóstw z tutejszej świątyni.

(...) Sukunahinona-no Mikoto był tak niewielkich rozmiarów, że cesarzowa, aby się do niego modlić, wykonała jego malutką podobiznę (*mikatachi* 御容) i złożyła w pawilonie świątynnym. Taki był początek zabaw miniaturowymi laleczkami (*hina asobi*) [znanych] w późniejszych wiekach. Miniaturowe laleczki z Awashimy (*Awashima hina*), zwane także laleczkami jak ziarnka ryżu (*kokome hina*) stosuje się jako talizmany ochronne. Ponadto ciężarna cesarzowa, podbijając trzy państwa koreańskie, miała brzuch obwiązany wąskim pasem. Po powrocie ze zwycięskiej wyprawy szczęśliwie powiła syna, dlatego dzisiaj kobiety w ciąży, w celu zabezpieczenia pomyślnego porodu, noszą – pochodzące z tutejszej świątyni – pasy zwane *yuwata obi*¹².

Fot. 1. Fragment *Kada Awashima Jinja engi*. Druk drzeworytniczy, niedatowany

Źródło: Zbiory własne autorki.

¹¹ Były to obiekty ochronne dla dzieci. Kładziono je na przykład przy poduszce. Miały za zadanie ściągnąć na siebie wszelkie nieszczęścia i choroby.

¹² Tłumaczenie na podstawie starodruku *Kada Awashima Jinja engi* ze zbiorów własnych. W nawiasie kwadratowym umieszczono fragmenty dodane przez tłumacza w celu ułatwienia zrozumienia tekstu. W nawiasach zwykłych umieszczono najważniejsze terminy oryginalne (zob. fot. 1).

Krótsza historia powstania Świątyni Awashima w Kada to kolejne źródło do poznania początków kultu Awashimy w wersji propagowanej przez tamtejszy ośrodek. Trzon legendy pozostaje wprawdzie ten sam, co w przywołanym powyżej wydaniu, odbiega od niej jednak w kilku szczegółach:

Krótsza historia powstania Świątyni Awashima w Kada

Zacznijmy od tego, że cesarzowa Jingū, będąc w stanie brzemiennym, podbiła trzy państwa koreańskie. Żona Tekeuchi-no Sukune, Iwata-hime (纈田姫), ofiarowała jej białe płótno długości 6 *shaku* [tj. ok. 181,8 cm], którym [cesarzowa] obwiązała sobie brzuch pod zbroją i tak wyruszyła na wojnę. Stąd wywodzą się pasy [ochronne] na brzuch (*bara obi*). Po powrocie z wyprawy wojennej, w miejscowości Kada (蚊田) na Tsukushi urodziła księcia Hondę. Jest to [późniejszy] cesarz Ōnin (*siđ*), czczony jako bóstwo [imieniem] Hachiman. Dlatego właśnie pasy ciężowe (*iwata obi*)¹³ pochodzą z tej świątyni. Jeśli chodzi o największy skarb świątyni, to są nim dwie cudowne perły, słynne klejnoty zdobyte w Korei, czyli perły wywołujące przyplawy i odpływy morza¹⁴. (...)

Cesarzowa jest patronką rzemiosła wojennego. Spełniając prośby kobiet, łączy je [z mężczyznami] więzami małżeńskimi, bezdzietnym zysła potomstwo, zapewnia lekki poród. Cudowna moc tutejszych bóstw działa poprzez zabawy laleczkami (*hiina asobi*), pasy ciężowe (*iwata obi*) oraz kukielki ochronne (*amakatsu*). Kobieta, która nosi za pazuchą jako talizman parę laleczek, [miniatur] mężczyzny i kobiety (*meuto hiina* 夫婦雛), wcześniej wyjdzie za mąż. [Talizman] ochroni ją też przed chorobami kobiecymi (*shimo no yamai*)¹⁵. (...) Złamane igły grzebane są w kopcu igielnym (*hari zuka*) w Awashimie, gdzie odprawiane są modlitwy o ich wieczny spokój. [Zapewnia to] postępy w umiejętnościach, takich jak tkanie i szycie¹⁶.

¹³ Jest to przykład ludowej etymologii pasa ciężowego. W tym wypadku nazwa ma się wywodzić od imienia żony Takeuchi-no Sukune, wiernego sługi cesarzowej małżonki Jingū, która podsunęła władczyni pomysł, jak opóźnić poród poprzez obwiązanie brzucha.

¹⁴ Dalej następuje fragment opowiadający o tym, jak cesarzowa uspokoiła burzę morską, która zagrażała jej flocie w drodze powrotnej z wyprawy na Koreę. Cesarzowa przyrzekła przed smokiem – władcą mórz (*ryūjin*), że ofiaruje drogocenne perły bóstwom z Awashimy, po czym rozkazała Takeuchi-no Sukune wrzucić je do morza. Burza ustała, a perły w cudowny sposób samoistnie trafiły do Awashimy. Legenda stanowi tło dla kolejnej dziedziny aktywności tamtejszych bóstw – sprawowania opieki nad bezpieczeństwem na morzu.

¹⁵ Dosł. „choroby dolnych partii ciała”. Obok *suso no yamai* jest to jeden z eufemizmów oznaczających choroby ginekologiczne. Ostatnio termin ten stosuje się również w odniesieniu do dolegliwości związanych z nietrzymaniem moczu lub stolca, ale z tą sferą wiąże się osobny zespół wierzeń w buddów i bodhisattwów godnej śmierci (do ich imion dodawane są przydomki *pokkuri*, *korori*), odpowiedzialnych też za zapewnianie kontroli nad czynnościami fizjologicznymi do ostatnich chwil życia; zob. Matsuzaki Kenzō, *Pokkuri shinkō: chōju to anraku ōjō kigan* [Wierzenia w buddów i bodhisattwów lekkiej śmierci: modlitwy o długowieczność oraz szczęśliwe odrodzenie w Czystej Ziemi], Keiyūsha, Tōkyō 2007, s. 21.

¹⁶ *Kada Awashima Jinja ryakuryaku engi* [Krótsza historia powstania Świątyni Awashima w Kada] [w:] *Ryakuengi shusei* [Antologia krótszych historii powstania świątyni], vol. 2, red. Nakano Takeshi, Benseisha, Tōkyō 1996, s. 174–175.

Mimo kilku różnic (np. rodzaju skarbów złożonych w świątyni, burzy morskiej), w obu przekazach na plan pierwszy wysuwają się intencje związane z macierzyństwem, małżeństwem oraz zdrowiem kobiet, a legendy mają za zadanie uzasadnić sens określonych działań rytualnych (np. obwiązywanie brzucha ciężowego, stosowanie talizmanów w formie kukielek).

Niesiona ustami *Awashima-dono* historia przetrwała jedynie w formie rozproszonych wzmianek. Wylania się z nich obraz bogini, która ze względu na niezdolność do posiadania potomstwa doświadczyła niespełnionego związku małżeńskiego z bogiem z Sumiyoshi i zgodziła się odpowiadać na modlitwy kobiet cierpiących na choroby ginekologiczne. Najstarszy zapis źródłowy na ten temat pochodzi z *Chirizūka monogatari* (塵塚物語, *Kopca kurzu*)¹⁷, zbioru opowiadań *setsuma* z 1552 r., ale fragment ten może być późniejszym wtrętem, zdaniem Nakayamy Tarō¹⁸ dodanym dopiero w erze Genroku (1688–1704), na etapie redagowania rękopisu do druku:

Awashima yurai no koto (淡島由来之事, *O pochodzeniu Awashimy*)

W ostatnich latach po osadach można spotkać ni to świeckich, ni to duchowych osobników. Chodzą, rozsławiając historię o początkach Awashimy i zachęcając ludzi do oddawania czci [tutejszym bóstwom]. Jeśli chodzi o pożytki [z wyznawania Awashimy], o których można od nich usłyszeć, to ograniczają się one do leczenia chorób kobiecych. Zachwalają, jak skutecznie na nie działa. Jest to rzecz niezwykle podejrzana, chociaż niezupełnie bezpodstawna. Awashima Daimyōjin to innymi słowy Sukunahikona-no Mikoto. Mikoto to patron medycyny z czasów, gdy Japonią władali bogowie¹⁹. Co oczywiste, jest tożsamy z Yuki Daimyōjin z Kuramy oraz Tenjinem z Gojō²⁰. Co za tym idzie, modlitwy do niego kierowane działają nie tylko na choroby dolnych partii ciała kobiet (*koshike no yamai* 腰下の病), ale wszelkie dolegliwości, zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Szczególnie powinni czcić go aspirujący do praktykowania medycyny²¹.

---

¹⁷ Składa się z 65 opowieści podzielonych tematycznie na siedem tomów. Autor nieznany z pełnego imienia i nazwiska. Wiadomo jedynie, że był arystokratą z rodu Fujiwara. *Chirizūka monogatari* [w:] *Zasshibū* [Antologia zapisków różnych], red. Kokumin Bunko Kankōkai, Tōkyō 1912, s. 3.

¹⁸ Ariyasu Mika, *Awashima shinkō: nyōnin kyūsai to umi no shugendō* [Wierzenia związane z Awashimą: o ocaleniu kobiet i odmianie ruchu górskiej ascezy z terenów nadmorskich], Tōkyō 2015, s. 24–25.

¹⁹ *Kamiyo* lub *jindai* (神代). Zwyczajowe określenie czasów przed objęciem panowania przez pierwszego cesarza człowieka, tj. Jimmu (według tradycyjnego datowania przed 660 r. p.n.e.). *Nibon kokugo daijiten* [Wielki słownik języka japońskiego], Shōgakukan 2000–2002 [e-book, b.p.].

²⁰ W obu przypadkach pod zwyczajowymi nazwami kryje się Sukunahikona-no Mikoto, patron medycyny.

²¹ *Chirizūka monogatari*..., s. 371.

Krytyczny względem ludowej wersji opowieści ton pobrzmiwa konsekwentnie w innych tekstach epoki. *Jinrin kinmō zui* (人倫訓蒙図彙, *Ilustrowany przewodnik po moralności ludzkiej*) z 1690 r. tak charakteryzuje *Awashimę-dono* (粟嶋殿):

Awashima-dono zaczyna swój prolog. Od A do Z²² nic się nie zgadza, ale nikt go nie poprawia. Mówi, że [bogini z Awashimy] chroni²³ kobiety przed najprzykrzejszymi dla nich chorobami, a [one] z naiwności nie szczędzą datków. Siedzibą Awashimy jest Kada (蚊田) w prowincji Kii, w okręgu Nagusa. Jest to bóstwo męskie, a nie żeńskie. Mimo to wmawia im, że to świątynia Iglarki (Harisainyo はり才女). Doprawdy, aż śmiać się z tego chce!²⁴

Do tekstu dołączona jest rycina przedstawiająca *Awashimę-dono* w plecionym kapeluszu. Trzyma tyczkę z osadzoną na niej przenośną minikapliczką. W kapliczce znajduje się para lalek typu *tachibina* (立雛)²⁵.

Shijidō Kigen w *Kokkei zōdan* (滑稽雑談, *Pociesznych rozmaitościach*)²⁶ z 1713 r. pod hasłem „święto Awashimy” (*Awashima matsuri*) 3. dnia 3. miesiąca zamieszcza wyjaśnienie:

Jak mówi podanie ludowe, bogini z Awashimy nosi imię Niebiańska Iglarka (Harisai Tenno, 婆利塞天女). W wieku szesnastu lat, na wiosnę 3. dnia 3. miesiąca, poczerńszy [wszystkie] 32 zęby, wyszła za mąż za Sumiyoshi Myōjin. W tym dniu, od Misaki w [prowincji] Kii, aż po zatokę Sumiyoshi morze ustąpiło, przez co drogę można było łatwo przejść [suchą stopą]. W związku z tym wydarzeniem przyjęła się nazwa „odpływ morski w Sumiyoshi (*Sumiyoshi no shiobi*) 3. dnia 3. miesiąca”²⁷. Kamienny dzban po jej czernidle do dzisiaj znajduje się na terenie świątyni w Awashima. Bogini cierpiała jednak na nadmiar gorąca²⁸. Kiedy Sumiyoshi Myōjin odsyłał ją, na pamiątkę tego zdarzenia wykonano rytualne tańce pantomimiczne (*kaigura* 神樂). Bęben puszczono na morze. Mówi się, że to

²² Dosł. „od jednego do dziesięciu” (*ichi kara jū* 一から十).

²³ W tekście oryginalnym imię bóstwa nie występuje, ale na takie znaczenie wskazuje użycie formy honoryfikatywnej (*まもり給ふ*).

²⁴ *Jinrin kinmō zui* [Ilustrowany przewodnik po moralności ludzkiej], red. Asakura Haruhiko, Heibonsha, Tōkyō 1990, s. 267.

²⁵ Para cesarska najczęściej wykonana z papieru, w pozycji stojącej z rozpiętymi ramionami i zwisającymi z nich przepastnymi rękawami. Postać cesarzowej jest wyraźnie mniejsza, umieszczona przed cesarzem. *Nihon kokugo*...

²⁶ Compendium terminów związanych z poszczególnymi miesiącami i porami roku (*kigo* 季語) stosowanych w poezji *haiku*. Użycie *kigo* jest jednym z wymogów formalnych tego gatunku poetyckiego. Autor, powołując się na konkretne źródła, omawia chińskie oraz japońskie korzenie obrzędów, zwyczajów, tradycji itp. *Ibidem*.

²⁷ Ze względu na specyfikę dzieła autor podaje tu nazwę zwyczajową. Nazwa bądź aluzja do niej mogła zostać wykorzystana przez poetę do skomponowania *haiku* o tematyce wiosennej.

²⁸ W oryg. jap. występuje termin *sannetsu* (三熱, dosł. „trzy fale gorąca”), o niejasnym w tym kontekście znaczeniu. Prawdopodobnie chodzi o to, że nadmiar gorąca wpłynął na przepływ krwi w organizmie, która, jak się zakłada w medycynie chińskiej, kontroluje ogół funkcji fizjologicznych.

dlatego do dzisiaj rytualnym tańcom w Sumiyoshi bębny nie towarzyszą. Bogini wróciła do Awashimy. Zrozpaczona tym, że nie było jej dane zaznać życia małżeńskiego, wykonała podobizny (*katashiro* 形代) [mężczyzny i kobiety] i bawiąc się nimi, nauczyła się o sprawach damsko-męskich. Stąd wywodzą się dzisiejsze zabawy miniaturowymi lalkami (*bina usobi*). Bogini ta ma szczególne powody, by nieść ukojenie w chorobach kobiecych, dlatego kobiety, które modlą się w tych intencjach, składają w ofierze samodzielnie wykonane laleczki (*bina*). Takie przesady krążą wprawdzie po świecie, jednak trudno dać im wiarę (...) ²⁹.

Przytoczony tekst dostarcza kilku istotnych szczegółów. Po pierwsze, odnotowuje imię bogini – Harisai Tennyō, które ze względu na homonimiczność z „igłą” (*hari*) budzi naturalne skojarzenie z szyciem. To z kolei wiąże się ze zwyczajem oddawania przez kobiety do Świątyni Awashima zużytych igieł, które po rytualnym oczyszczeniu i modlitwach dziękczynnych grzebane są w kopcu igielnym (*hari zuka*). Obecnie obrzęd ku czci igieł (*hari kuyō*) odbywa się 8 lutego. Zgodnie z przekazem świątynnym to Sukunahikona nauczył ludzi szycia, a modlitwy do niego przekładają się na postępy we wszelkich zajęciach wymagających posługiwania się igłami ³⁰. Wierzenia związane z Awashimą zostały przeszczepione w inne rejony Japonii, co doprowadziło do narodzin lokalnych tradycji. Na przykład świątynia buddyjska Senpuku-ji (川福寺) w prefekturze Chiba (Chōshi-shi) przypisuje znajomość szycia staraniom cesarzowej Jingū, która dbała, by w Japonii rozwijały się kobiece zajęcia. Za panowania cesarza Ōjina (syna cesarzowej Jingū) z chińskiego kraju Wu przybyła jako posłaniec z darami szwaczka Achikiso (Achikisonuime 阿直岐衣縫女) i odtąd datuje się właściwy rozkwit tej umiejętności ³¹. Poza uroczystościami świątynnymi źródła etnograficzne odnotowują powszechny zwyczaj obchodzenia dnia odpoczynku dla igieł (*koto yōka*). W prefekturze Ibaraki kobiety wbijały igły w tofu i składały na domowym ołtarzyku wraz z ofiarami z pokarmów. Używanie igieł w tym dniu mogło rozgniewać ogień. W miejscowości Nukata, w prefekturze Ibaraki dziewczęta urządzały zabawy zręcznościowe, które polegały na wiązaniu kawałków tkaniny kciukiem oraz małym palcem. Supelek taki nazywano *Awashima-sama*. Wykonanie tego zadania wrożyło udane zamążpójście ³².

Wracając do interpretacji źródła *Kokei zōdan*, nie precyzuje ono wprawdzie techniki, jaką bogini Iglarka wykonała laleczki. Z uwagi na jej imię oraz zwyczaje łączące Awashimę z igłami można przypuszczać, że kukielki zostały przez nią uszyte.

²⁹ Shijidō Kigen, *Kokei zōdan* [Pocieszne rozmaitości], vol. 1, red. Kokusho Kankōkai, Tōkyō 1922, s. 243.

³⁰ Ōshima Tatehiko, *Awashima Jinja...*, s. 159.

³¹ Enomoto Shōzō, *Nyonin aikan: Tonegawa beri no nyonin shinkō* [Kobiece smutki i radości: wizerzenia kobiet z miejscowości dorzecza Tone], Nagareyama 1991, s. 261.

³² Fujita Minoru, *Tanokami shinkō to nigatsu yōka no denshō* [Wierzenia związane z bóstwem pola ryżowego oraz tradycje świętowania ósmego dnia drugiego miesiąca] [w:] *Koto yōka, Sōsho fōkuroa no shūten* [Świętowanie ósmego dnia z perspektywy etnograficznej], red. Ōshima Tatehiko, Tōkyō 1989, s. 94.

Pośrednio na trop taki prowadzi również *Zoku Asuka-gawa* (続飛鳥川, *Dalsza część zapisków z nad rzeki Asuka*), anonimowe dzieło datowane w przybliżeniu na XIX w., w świetle którego Awashima Myōjin obdarował niechcianą żonę jedwabiem:

Żebracy dzwoniący dzwonekami mówią, że bogini to szósta córka potężnej Amaterasu, która mniej więcej w szesnastej wiosnie życia została jedną z żon Sumiyoshiego. Zapadła na uciążliwą chorobę (*urusai yama*). Ze zwojem wzorzystego jedwabiu (*aya*) oraz dwunastoma rekwizytami do kagury, Sumiyoshi posadził ją w pirodze (*utsuro bune*) i puścił na morze z zatoki Shichido (Shichido no Hama)³³ w Sakai. Bogini 3. dnia 3. miesiąca księżycowego dopłynęła do Awashimy. Wyciągnęła zwój jedwabiu i uformowała [z niego] miniaturowe postaci (*hinagata*). Był to początek zabaw laleczkami (*hina asobi*). Igły wbija się po stronie północno-wschodniej (*ushi-tora*), żeby oddać im należyty hold³⁴.

Izawa Banryō 井沢蟠竜 (1668–1730) w *Kōeki zokusetsuben* (広益俗説弁, *Refutacja przesądów dla powszechnego pożytku*), nawiązując do narracji mitologicznej, rozprawia się z błędnym poglądem, jakoby pod nazwą bóstwa z Awashimy kryła się bogini odpowiedzialna za leczenie chorób kobiecych:

Podanie ludowe mówi, że Awashima Daimyōjin była małżonką Sumiyoshi Daimyōjina. Ze względu na chorobę dolnych partii ciała bóg [małżonek] nabral do niej obrzydzenia i odesłał drogą morską do Awashimy. Dlatego właśnie [bogini] zawsze wysłuchuje modlitw kobiet o uzdrowienie z typowych dla nich dolegliwości.

Jak twierdzi Shirai Sōin (白井宗因)³⁵, Awashima Myōjin to nie żadna bogini, a Sukunahikona-no Mikoto, syn Takamimusubi-no Mikoto. Według zwoju [*Kroniki japońskiej*] opowiadającego o czasach boskich Ōnamuchi wraz z Sukunahikoną wspólnie porządkowali ziemię i nią gospodarowali. Opracowali też metody leczenia chorób dla ludu licznego jak źdźbła trawy i dla równie licznej zwierzyny. Ponadto wymyślili magiczne sposoby na zwalczanie szkód ze strony ptaków, zwierzyny oraz robaków pelzających po ziemi. W związku z tym do dzisiaj wszyscy zwykli ludzie bez wyjątku czerpią od nich laski. Potem Ōnamuchi powiedział do Sukunahikony: „Czy kraj, który stworzyliśmy, stał się lepszy?”. Sukunahikona odpowiedział: „Niektóre rzeczy się poprawiły, inne – nie”. Potem odszedł do Awashimy. (...) Myślę, że Sukunahikona uważany jest za boginię, dlatego że wędrował po kraju w towarzystwie Ōnamuchi. Fakt, że opracował metody leczenia różnych chorób, zinterpretowano, jakoby leczył wyłącznie choroby kobiece. Fakt, że sprzeciwił się Ōnamuchi i odpłynął do Awashimy, błędnie przekazano, jakoby został przepędzony przez boga z powodu choroby³⁶.

³³ Nazwa ma się wywodzić od zwyczaju siedmiokrotnego obmywania ciała w morzu przed obnoszeniem w palankinie bóstw czczonych w Sumiyoshi Jinja.

³⁴ *Zoku Asuka-gawa* [w:] *Nihon zuihitsu taisei: Dai 2 ki* [Kolekcja esejów japońskich, cykl drugi], vol. 10, red. Nihon Zuihitsu Taisei Henshūbu, Tōkyō 1994, s. 29.

³⁵ Pochodzący z Osaki lekarz oraz badacz języka japońskiego. Głosił poglądy o zgodności sintoizmu z konfucjanizmem. Był krytykiem buddyzmu.

³⁶ Izawa Banryō, *Kōeki zokusetsuben* [Refutacja przesądów dla powszechnego pożytku], red. Kokumin Bunko Kankōkai, Tōkyō 1912, s. 43.

Pokażną grupę kobiet korzystających z usług dziadów proszalnych z Awashimy musiały stanowić prostytutki, o czym świadczy cała seria dramatów teatralnych³⁷ nawiązujących do ich działalności (tzw. *Awashima-mono*). Podobnie jak omówione już źródła nieliterackie, dramaty te przedstawiają kwestarza w negatywnym świetle jako drobnego wydrwigrosza. Przykładem dramatu jest *Keisei hime hajime* (けいせい飛馬始, *Prostytutka, czyli rzecz o roznieceniu nowego ognia*) z 1789 r. Ishidō Tange (石堂丹下), bohater ucharakteryzowany na dziada proszalnego z Awashimy, uzyskuje swobodny dostęp do domu uciech, który odwiedza w poszukiwaniu swojej dawnej ukochanej:

Tange w jasnożółtym kapturze i ochraniaczach na lydkach³⁸ chwycił minikapliczkę (*komiya* 小宮) Awashimy i potrząsnął dzwoneczkami: „Jestem mnichem zmiennikiem (*daisō* 代僧), pielgrzymuję za innych do Awashimy. Zwłaszcza kobiety [przekazują mi] grzebienie, szpilki do koka (*kōgai* 笄), szpilki zdobione (*kanzashi* 簪), patyczki do czyszczenia uszu, wsuwki do koka (*tabadome* 髻留), zdobienia przodu, boków i tyłu fryzury (*maezashi* 前差, *ryōzashi* 両差, *atozashi* 後差). Ich podróbki nie są w cenie. Dawajcie [przybory] z prawdziwej żółwiej skorupy, jak [wymaga] zobowiązanie [wobec bogów]”³⁹.

Wypowiedź imituje nawoływanie kwestarza, a jej ton rzuca światło na dalsze losy przedmiotów osobistych zebranych od kobiet. Wynika z niej, że chociaż zobowiązywał się dostarczyć przekazane na jego ręce wota do świątyni, w rzeczywistości spieniężał je, dlatego zależało mu na wartościowych przedmiotach.

Elementy wierzeń ludowych zostały utrwalone w literaturze poprzez melorecytację (*kojōruri* 古浄瑠璃) pt. *Awashima Daimyōjin goengi* (粟島大明神御縁起) z 1667 r. Uji Kaganojō (加賀掾宇治), wywodzący się z Uji w Wakayamie dramatopisarz, połączył miejscową tradycję z uniwersalnym dla buddyzmu japońskiego problemem zbawienia kobiety. Akcja utworu rozgrywa się za panowania cesarza Temmu (panował w latach 673–686). Bohater Himematsumaru, szesnastoletni syn możnowładcy z Sumiyoshi w prowincji Settsu, w czasie wizyty w świątyni w Sumiyoshi wychodzi na brzeg morza, gdzie spotyka dziewczynę niezwyklej urody, samotnie dryfującą w łodzi. Przepędzona z domu przez macochę, wykonywała kukielki, modląc się o szczęśliwe zamążpójście:

Kiedy [Himematsumaru] zajrzał do łodzi, robiła tam małe laleczki (*ningyō*), które przedstawiały mężczyznę i kobietę. Panicz przesiadł się do jej łódki i zapytał, co to takiego, a dziewczyna [odpowiedziała]:

³⁷ Były to dramaty wspólne dla dwóch najważniejszych gatunków teatralnych okresu Edo: *kabuki* oraz *jōruri*.

³⁸ *Kyaban* (脚絆) to element stroju podróznego. Na czas podróży pieszej lydki owijano materiałem, chroniąc je w ten sposób przed zranieniem oraz nadwyreżeniem. Dodatkowo zapewniało to większą swobodę ruchu dzięki unieruchomieniu nogawek spodni.

³⁹ *Keisei hime hajime* [w:] *Nihon gikyoku zenshū* [Kompletna antologia dramatów japońskich], vol. 5, red. Atsumi Seitarō, Shunyōdō, Tōkyō 1933, s. 479.

„To? Otóż, odkąd miałam 7 lat, byłam zarliwą wyznawczynią potężnej bogini Amateru. Bogini w wyroczni przekazała mi, że związek mężczyzny i kobiety to podstawa wszelkich ludzkich zajęć. [Przekazała mi, żeby] wykonała te oto przedmioty zwane *hiina*, a kiedy ofiaruje je Izanagiemu i Izanami⁴⁰, to bogowie pobłogosławia mnie odpowiednim mężem. Kierując się tym pouczeniem, miesiącami i latami modliłam się, ale bogowie nie przyjmowali mojej ofiary. Mimo wszystko wrzuciłam laleczki (*hiina*) pomiędzy wieczorne fale na ofiarę, bez względu na to, czy zostaną przyjęte, czy też nie, ponieważ tak nakazywało pouczenie [Amateru]. Następnie odmówiłam modlitwy nad tym darem dla bogów⁴¹.

Z czasem młodzi pobrali się, a dziewczyna zabrała Himematsumaru (również prześladowanego przez macochę) do podwodnego królestwa smoków. Ostatecznie dzięki cudownemu działaniu *Sutry lotosu* księżniczka osiągnęła stan buddy. Poprzysięgła, że odtąd, jako Awashima Daimyōjin, lokalna hipostaza Ākāśagarbhy (Kokūzō Bosatsu 虚空蔵菩薩) będzie sprawować pieczę nad zdrowiem kobiet i wspomagać je w ich sprawach doczesnych. Himematsumaru zaś okazał się bogiem Sumiyoshi we własnej osobie. Na rozwój akcji piętno odcisnął synkretyzm buddyjsko-sintoistyczny⁴².

W XX w., wraz z zainteresowaniem badaniami etnograficznymi, polemiki z nieortodoksyjną wersją legendy ustąpiły miejsca próbom dotarcia do kryjącego się za nią sensu. Orikuchi Shinobu w artykule *Hina matsuri no hanashi (O świątce lalek)*⁴³ z 1922 r. podaje, że Awashima była żoną Sumiyoshi Myōjina. Kiedy zaczęła cierpieć na białe upławy oraz długotrwałe krwawienia (*shirachi nagachi* 白血長血), mąż nabral do niej obrzydzenia, posadził ją na drzwiach od swojej świątyni i wysłał na pastwę morza. Prowizoryczna tratwa dopłynęła do Awashimy, gdzie miejscowi ludzie otoczyli boginię kultem. Ta zobowiązała się odpowiadać na modlitwy kobiet związane ze zdrowiem reprodukcyjnym, by nie musiały dzielić jej smutnego

---

⁴⁰ W mitologii japońskiej para demiurgów odpowiedzialna m.in. za urodzenie Wysp Japońskich. Para dokonała obrzędu zaślubin polegającego na okrażeniu słupa (włóczni) i wypowiedzeniu formuł pochwalnych pod adresem partnera. Następnie bóstwa skonsumowały małżeństwo, obserwując zachowania godowe ptaków. W przywołanym tekście para demiurgów występuje jako patroni małżeństwa, ponieważ ich zaślubiny stanowią pierwowzór tej ceremonii.

⁴¹ Kaganojō, *Awashima Daimyōjin goengi* [w:] *Kojorurishū: Kaganojō shōhon* [Melorecytacje starojapońskie: skrypty Kaganojō], red. Yokoyama Shigeru, vol. 2, Kōten Bunko, Tōkyō 1971, s. 194–195.

⁴² Konstrukcja fabuły nawiązuje do popularnych w średniowieczu *honji-mono* (本地物), opowieści o prawdziwej postaci bogów japońskich, które z kolei były stylizowane na indyjskich dżatakach. Bohaterowie, zaznawszy zgryzot w ludzkim świecie, osiągają stan boskości i zobowiązują się nieść pomoc cierpiącym. W duchu synkretyzmu buddyjsko-sintoistycznego bóstwa okazują się być manifestacjami buddów lub bodhisattwów. *Iwanami bukkyō jiten* [Słownik terminów buddyjskich wydawnictwa Iwanami], red. Nakamura Hajime *et al.*, wyd. 1, Tōkyō 1989, s. 749–750.

⁴³ Artykuł ukazał się po raz pierwszy na lamach czasopisma „Aikoku Fujin” (愛国婦人 [„Patriotki?”]). Następnie w 1930 r. został przedrukowany w *Kodai kenkyū* (古代研究 [Studium nad starożytnością]), reprezentatywnym dziele Orikuchiego.

losu⁴⁴. Jak zauważył Orikuchi, splawianie na morzu niechcianych (nieudanych) bóstw ma pierwowzór mitologiczny w postaci Awa(no)shimy (wyspy z piany), urodzonej z pary demiurgów⁴⁵. Ta zbieżność nazwy mogła zadecydować o skojarzeniu Awashimy w prowincji Kii z miejscem zesłania zniechęconej przez męża bogini.

Badacz ten dostrzegł w historii bogini, która bierze na siebie choroby, grzechy i skalenie, relik archaicznego zwyczaju przenoszenia wszelkich nieszczęść na obiekt zastępczy, a następnie pozbywania się go, np. przez puszczenie z nurtem wody. Za obiekty zastępcze służyły m.in. papierowe wycinanki w kształcie ludzkich postaci – *hitogata* (人形) lub *katahiro* (形代). Transmisji niepożądanego skalania dokonywano przez pocieranie swojego ciała takim obiektem zastępczym (stąd wariant nazwy *nademono* (撫で物, „przedmiot do pocierania”) oraz chuchanie na niego.

Ten sintoistyczny rytuał uległ radykalnemu uproszczeniu, jednak jeszcze niespełna sto lat temu rządziło nim kilka zasad. Wycinanki z białego bądź żółtego papieru były przeznaczone dla mężczyzn, a z czerwonego papieru – dla kobiet. Na podpisane imieniem i nazwiskiem oraz datą urodzenia (ewentualnie wiekiem lub zodiakiem) papierowe lalki przenoszono skalanie i grzechy w następującej kolejności: najpierw pocierano nimi ręce i nogi (od lewej do prawej), następnie tułów. Na koniec, trzymając wycinankę oburącz, należało chuchnąć na nią trzy razy⁴⁶. Tego typu zabiegi transmisyjne współistniały z kąpielami puryfikacyjnymi, podejmowanymi okresowo w 1. dzień węża (*jōshi* 上巳) 3. miesiąca, zgodnie z chińskim pierwowzorem, a następnie pod stałą datą 3. dnia 3. miesiąca lunarnego. W wiosennych kąpielach obrzędowych pokładano nadzieję na oczyszczenie ze skalania, chorób i grzechów oraz unicestwienie zła na nadchodzący rok.

Dużo później wycinanki zastąpiono lalkami, a obrzęd oczyszczający przybrał formę puszczenia ich z nurtem wody (*hina nagashi*). Osobliwą genezę zwyczaju proponuje Kitamura Nobuyo w *Kiyū shōran* 喜遊笑覧 (*Przeglądzie rzeczy zebranych dla rozrywki ku uciechu* [czytelnika], 1830):

W [prowincji] Sagami, w okręgu Aikō, w osadzie Atsugi dziewczynki co roku przynoszą z domów stare i zniszczone lalki (*hina*) i pozbywają się ich, puszczając z nurtem Sagami. Kiedyś jedna napelniła gąsiorek słodkim winem ryżowych (*shirozake*) i przyszła z nim nad rzekę. Zastala tam inne dziewczyny. Nawzajem użalaly się nad sobą, bo przykro im było porzucać lalki. Spełniały pożegnalne toasty ze wspomnianego wina. Posadziły lalki na skrawkach słomianych worków na ryż (*tawara*) i splawiły na rzece. Wszystkie rozpaczały i zalewały się łzami. Lalki (*hina*) w tej okolicy nie różnią się od tych wyobrażających parę cesarską (*dairi hina*). Oprócz nich spotyka się dużo lalek (*ningyō*) [wyobrażających]

⁴⁴ Orikuchi Shinobu, *Hina matsuri no banashi* [O święcie lalek] [w:] *Kodai kenkyū: norito no hassei* [Studium nad starożytnością: o powstaniu modlitw sintoistycznych], vol. 2, Tōkyō 2003, s. 50–51.

⁴⁵ *Nihon shoki* [Kronika Japonii], vol. 1 [w:] *Nihon koten bungaku taikēi*, vol. 67, red. Sakamoto Tarō et al., Tōkyō 1980, s. 82.

⁴⁶ Nakamura Yoshio, *Mayoke to majinai: koten bungaku no shūben* [Zabiegi apotropaiczne oraz magia: na peryferiach literatury klasycznej], Tōkyō 1995, s. 44.

kobiety z kwiatami wistarii we włosach. Moim zdaniem puszczanie lalek z nurtem rzeki pierwotnie miało oczyszczać ze skalania⁴⁷.

Autor powyższych słów słusznie zwrócił uwagę na kryjący się pod zabawą mechanizm oczyszczania ze skalania, jednak powiązanie tej praktyki z konkretnym miejscem, a tym bardziej z jednorazowym wydarzeniem, trudno przyjąć bez zastrzeżeń. Mniej więcej z tego samego okresu (10 rok ery Tempō (1839)) pochodzi wzmianka odnotowana w *Kii zoku fudoki 紀伊統風土記 (Dalszej części opisu ziem i obyczajów prowincji Kii)* o oddawaniu przez kobiety do Świątyni Awashima lalek (*bina*) oraz przedmiotów osobistych. Ich liczba musiała być przytłaczająca, bo w przekazie źródłowym znajduje się informacja, że „wypełniają po brzegi pawilon świątynny”⁴⁸. Wśród ofiarodawców znalazł się ród Tokugawa z Kishū⁴⁹.

W Awashima Jinja obrzęd zbiorowy splawiania lalek został ustanowiony dopiero w 1962 r. Wcześniej kobiety we własnym zakresie puszczały lalki na morze, licząc, że wraz z nimi pozbędą się wstydlivych dolegliwości. Forma obrzędu kształtowała się na przestrzeni ostatnich kilku dekad. Przez cały rok świątynia przyjmuje niechciane lalki (nie tylko te przedstawiające parę cesarską wraz z asystą, ale wszelkie lalki, figurki, maskotki itp.), a także wycinanki w kształcie człowieka z wypisanymi życzeniami oraz danymi osobowymi. Dnia 3 marca po ceremonialnym oczyszczeniu kilkaset lalek umieszczanych jest przez kapłanki (*miko*) oraz ich pomocników w trzech łodziach (wcześniej były to dwie łodzie)⁵⁰ przystrojonych kwiatami rze-paku oraz gałązkami brzoskwini. Łodzie zanoszone są przez kobiety do przystani oddalonej o kilkaset metrów⁵¹. Tam zostają ponownie oczyszczone przez kapłana, a po odmówieniu modlitw i posypaniu ich konfetti (dawniej papierowymi żurawiami)⁵² są odholowywane motorówkami w głąb Zatoki Kada. Na tym kończy się najbardziej widowiskowa część obrzędu. Potem, już w węższym gronie uczestników, łodzie wyciągane są na brzeg, a lalki palone w ognisku. Splawianie lalek ma dosłownie charakter symboliczny: tylko niewielki odsetek przyniesionych do świątyni lalek (trafia ich tam rocznie około 20 tys.) jest wykorzystywany w obrzędzie, a nawet te, które znajdują się na łodziach, nie są odsyłane za morza, jak wymagałby zwyczaj, do którego obrzęd nawiązuje.

⁴⁷ Kitamura Nobuyo, *Kiyū shoran* [Przegląd rzeczy zebranych dla rozrywki ku ucieście [czytelnika] [w:] *Nihon zuihitsu taisei: bekkān*, vol. 3, red. Nihon Zuihitsu Taisei Henshūbu, Tōkyō 1979, s. 168.

⁴⁸ *Kii zoku fudoki...*, s. 512.

⁴⁹ Ōshima Tatehiko, *Awashima Jinja...*, s. 160.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Autorka trzykrotnie oglądała obrzęd splawiania lalek w Awashima Jinja. W 2020 r. ze względu na pandemię procesja do przystani nie odbyła się. Łodzie z lalkami przewieziono samochodem.

⁵² Ōshima Tatehiko, *Awashima Jinja...*

Analogiczny obrzęd spalania papierowych lalek odbywał się też w górze rzeki Ki, w miejscowościach Gojō w prefekturze Nara oraz Kokawa w prefekturze Wakayama. Według legendy z Kokawy pewna bezdzietna para po modlitwach do Awashimy doczekała się córki. Pewnego razu dziewczyna puściła papierowe lalki z nurtem rzeki, licząc, że dopłyną do Awashimy, a ona zostanie ozdrowiona. Niedługo potem dziewczynie udało się dobrze wyjść za mąż⁵³. Początki tych obrzędów wiążą się z działalnością *Awashimy-dono*⁵⁴. W gronie rodzinnym zwyczaj ten utrzymuje się w Inaba w prefekturze Tottori. Laleczki umieszczane są na słomianych gniazdach. Ich spalanie ma na celu oczyszczenie ze skalania i zapewnienie zdrowia. Dawniej ich puszczaniu na wodę towarzyszyły formuły poświadczane w źródłach etnograficznych. Wyrażano życzenie, by lalki dopłynęły do Awashimy, by chroniły przed chorobami kobiecymi, przed długotrwałym krwawieniem i upławami⁵⁵.

Fot. 2. Scena umieszczania w łodzi wycinanek i lalek

Źródło: Zbiory własne autorki.

⁵³ *Ibidem*, s. 160.

⁵⁴ Minakawa Mieko, *Hina no tanjō: hina sekku ni komerareta tsui no hōjō* [O narodzinach lalek dworskich: para lalek jako symbol obfitości w obchodach święta lalek], Yokohama 2015, s. 248.

⁵⁵ Sakata Tomohiro, *Kami, oni, haka: Inaba Hōki no minzokugaku kenkyū* [Bogowie, diable, groby. Studium etnograficzne nad [regionem] Inaba Hōki], Yonago 1995, s. 159.

Fot. 3. Spławianie lalek w Zatoce Kada

Źródło: Zbiory własne autorki.

Jak wspomniano, obrzęd w Awashima Jinja ma niezbyt długą tradycję, a w świetle dostępnych materiałów etnograficznych można zauważyć, że jego początki zbiegają się w czasie ze schyłkiem wędrownych *Awashima gannin*. Ślady ich działalności urywają się w latach 50. XX w. Jednym z ostatnich świadków i kronikarzy ich działalności był Hosokawa Bintarō. W 1952 r. natrafił na grupę dziadów proszalnych z Awashimy w prefekturze Kagawa, w okręgu Mitoyo, w nieistniejącej już wsi Takamuro. Z relacji wynika, że podróżowali w kilkuosobowej grupie, w której jeden niósł kapliczkę zatkniętą na tyczce, jeden pilnował bagażu i gotował, pozostali, dzwonieniem w dzwonki sygnalizowali obecność *Awashimy gannin* w okolicy. Na czas transportu kapliczkę umieszczali w drewnianej skrzyni (*osuya*). Kapliczka zawierała zwój z podobizną Awashimy Daimyōjina oraz lustro w głębi. Z przodu przymocowana była półka na ofiary, ze świecznikiem oraz czarką na wodę, a także niewielka szkatułka na datki pieniężne. Przemierzali stałe trasy. Byli przyzwyczajeni do życia w ciężkich warunkach, sypiali, gdzie popadnie, np. pod mostem. Jedynie zimą korzystali z gościnności miejscowych ludzi⁵⁶. Z ich usług korzystały kobiety,

⁵⁶ Dawniej istniał zwyczaj udzielania darmowego noclegu (tzw. *zenkonyado* 善根宿) m.in. pielgrzymom czy wędrownym mnichom w celu gromadzenia zasług, a tym samym zapracowania sobie na lepszą sytuację karmiczną.

które z różnych względów nie mogły osobiście odwiedzić świątyni. Zdaniem Hosokawy wiara w skuteczność modlitw do Awashimy nie była jeszcze wtedy reliktem przeszłości, świadczyły o tym chociażby zdjęcia młodych kobiet, przekazane na ręce wędrownych *Awashima gannin* jako wota, a nawet pukle włosów, w tym włosy cudzoziemek. Zajmowali się też sprzedażą talizmanów z nadrukiem lalek wyobrażających parę cesarską (*hina*) oraz zodiakiem chińskim.

Z perspektywy czasu relacja ta okazała się bardzo cenna, bo w zaledwie kilka lat *Awashima gannin* zniknęli ze szlaków prowincjonalnej Japonii. Mniej więcej w tym samym czasie badacz Gorai Shigeru uwiecznił na zdjęciu dziada proszalnego z Awashimy z miską żebraczą w rękę⁵⁷. Spotkanie z jednym z nich przywołuje Ariyasu Mika we wspomnieniu z dzieciństwa spędzonego we wschodniej Osace⁵⁸.

Relacja Hosokawy jest ważna z jeszcze jednego powodu. Zawiera fragment ballady (*saimon* 祭文), którą *Awashima gannin* recytował odwiedzanym kobietom. Hosokawa opatruje ją komentarzem, że kwestarze, mimo nieformalnego związku ze świątynią Awashima Jinja w Kada, otrzymywali z niej druki z oficjalną historią świątyni, jednak ta nieortodoksyjna, rzewna wersja lepiej trafiała do odbiorczyń. Kiedy *Awashima gannin* stawał w bramie ze swoim przenośnym ołtarzykiem, przedstawiał się słowami: „Chociaż nie jestem tego godny, [przychodzę] z Awashimą Daimyōjin, patronką kobiet z Zatoki Kada, z okręgu Nagusa w prefekturze Wakayama, w prowincji Kii na szlaku Nankai”. Potem recytował:

W wieku siedemnastu lat
więź małżeńska połączyła ją z panem Sumiyoshi z Sakai.
Niestety, w osiemnastej wiosnie życia
zaczęła cierpieć na upławy białej i czerwonej krwi (*shirachi nagachi*)
Matka pana Sumiyoshi
rozwiodła ją [z synem], z obawy, że zbruka pałac.
Choć przyszło jej wrócić w rodzinne strony,
nie miała już matki
ani wstępu do własnego domu.
Za domem
kilkudziesięcioletnie drzewo morwowe
ścięła, trzeciego dnia miesiąca.
Trzynastego dnia
pocięła je na trzydzieści trzy deski.
Dwudziestego trzeciego dnia
zrobiła z nich łódkę⁵⁹,

⁵⁷ Gorai Shigeru, *Itan no bōrōsha tachi* [Włóczędzy na marginesie ortodoksji], Tōkyō 1995, s. 203.

⁵⁸ Ariyasu Mika, *Awashima shinkō...*, s. 9.

⁵⁹ Głębszy sens może natomiast kryć się w użyciu drzewa morwy. Jak zauważa Nakayama Tarō, lokalnie (w prefekturze Kumamoto) jeszcze w latach 30. XX w. panowało przekonanie, że drzewo to potrafi neutralizować skalanie, stąd istniał zwyczaj zakopywania pod morwą nieczystości po porodzie. W tym samym regionie znany był inny wariant legendy o Awashimie.

posadziła w niej dziewczynę i puściła [na morze] (...)
„Będę leczyć choroby dolnych partii ciała!” –
Takie złożyła przyrzeczenie.
Czuwa nad kobietą przez całe jej życie –
Awashima Daimyōjin⁶⁰.

W świetle zaprezentowanego materiału można zaobserwować, że w wierzeniach związanych z Awashimą, zarówno tych skupionych wokół świątyni Awashima Jinja, jak i przeszczepionych na inne tereny, na pierwszy plan wysuwają się intencje, takie jak małżeństwo, macierzyństwo oraz zdrowie reprodukcyjne. Obecnie świątynia Awashima Jinja kojarzona jest głównie z widowiskowym obrzędem splawiania lalek na morzu w przypadające 3 marca święto lalek (*hina matsuji*), potocznie nazywane też „świętem dziewczynek”. Stanowi on stosunkowo nową tradycję, która tylko formalnie nawiązuje do zabiegów transmisyjnych, mających na celu zabezpieczenie przed nabytą nieczystością i chorobami poprzez ich przeniesienie na obiekty nieożywione. Historycznie rzecz ujmując, kult Awashimy wiązał się raczej z dorosłymi kobietami i ich sprawami, dlatego ten słabo rozpoznany aspekt starano się uwypuklić.

Literatura

- Ariyasu Mika, *Awashima shinkō: nyonin kyūsai to umi no shugendō* [Wierzenia związane z Awashimą: o ocaleniu kobiet i odmianie ruchu górskiej ascezy z terenów nadmorskich], Tōkyō 2015.
Asakura Haruhiko (red.), *Jinrin kinmō zui* [Ilustrowany przewodnik po moralności ludzkiej], Tōkyō 1990.
Chirizūka monogatari [w:] *Zasshishū* [Antologia zapisków różnych], red. Kokumin Bunko Kankō-kai, Tōkyō 1912.
Enomoto Shōzō, *Nyonin aikan: Tonegawa beri no nyonin shinkō* [Kobiece smutki i radości: wierzenia kobiet z miejscowości dorzecza Tone], Nagareyama 1991.

Według niego przyszła bogini po tym, jak wyszła za mąż za boga z Sumiyoshi i poczerniła zęby, zaczęła cierpieć na krwotoki i upławy, w następstwie których wychudła nie do poznania. Teściowie umieścili ją na łódce z drewna morwowego i puścili na morze. Niebawem na łódce załęgły się czerwie, które żywiły się drewnem morwowym. Po dopłynięciu do Awashimy z czerwii tych powstały jedwabniki (Nakayama Tarō, *Nihon minzokugaku jiten* [Słownik folkloru japońskiego], Tōkyō 1933, s. 56). Przykładem traktowania morwy jako neutralizatora skalania są również słowa hymnu buddyjskiego pt. *Jyūkyūya-sama orei. Sentakuba* [Podziękowania dla Pani Dziewiętnastej Nocy. Oczyszczenie], datowanego na XVIII–XIX w. Utwór zaleca wylewanie na korzeń drzewa morwowego wody po obmyciu ciała z krwi menstruacyjnej. Sakamoto Kaname, *Minkan nenbutsu wasan to anzan kigan* [Ludowe wierzenia związane z inwokacją do Amidy a modlitwy o szczęśliwy poród] [w:] *Jōdoshū no shomondai* [Zagadnienia związane z sektą Czystej Ziemi], red. Fujii Masao, Tōkyō 1978, s. 292–293. W oryg. jap. *utsuro no fune*, dosł. „łódź wydrążona z pnia drzewa”/„piroga”. Ze względu na typ łodzi przeznaczenie desek jest niejasne.

⁶⁰ Hosokawa Bintarō, *Shiryō: Awashima gannin* [Materiały: dziady proszalne z Awashimy] [w:] *Minkan Denshō*, vol. 16, red. Minkan Denshō no Kai, Tōkyō 1952, s. 24.

- Fujita Minoru, *Tanokami shinkō to nigatsu yōka no denshō* [Wierzenia związane z bóstwem pola ryżowego oraz tradycje świętowania ósmego dnia drugiego miesiąca] [w:] *Koto yōka, Sōsho fōkuroa no shiten* [Świętowanie ósmego dnia, Z perspektywy etnograficznej], red. Ōshima Tatehiko, Tōkyō 1989.
- Gorai Shigeru, *Itan no hōrōsha tachi* [Włóczędzy na marginesie ortodoksji], Tōkyō 1995.
- Hara Jun'ichirō, *Kinsei ni okeru Awashima shinkō to sono tenkai* [Wierzenia związane z Awashimą w okresie wczesnonowożytnym oraz ich ewolucja] [w:] *Sangaku shinkō to sonraku shakai* [Wierzenia związane z kultem gór a ludność wiejska], red. Nishigai Kenji, Tōkyō 2012.
- Hosokawa Bintarō, *Shiryō: Awashima gannin* [Materiały: dziady prośbne z Awashimy] [w:] *Minkan Denshō*, vol. 16, red. Minkan Denshō no Kai, Tōkyō 1952.
- Iwanami bukkyō jiten* [Słownik terminów buddyjskich wydawnictwa Iwanami], red. Nakamura Hajime *et al.*, wyd. 1, Tōkyō 1989.
- Izawa Banryō, *Kōeki zōkuseisuben* [Refutacja przesądów dla powszechnego pożytku], red. Kōkumin Bunko Kankōkai, Tōkyō 1912.
- Kada Awashima Jinja ryakuryaku engi* [Krótsza historia powstania Świątyni Awashima w Kada] [w:] *Ryakuengi shūsei* [Antologia krótszych historii powstania świątyń], vol. 2, red. Nakano Takeshi, Tōkyō 1996.
- Kaganojō, *Awashima Daimyōjin goengi* [w:] *Kōjōrurishū: Kaganojō shōbon* [Melorecytacje starojapońskie: skrypty Kaganojō], red. Yokoyama Shigeru, vol. 2, Tōkyō 1971.
- Keisei hime hajime* [w:] *Nihon gikyoku zenshū* [Kompletna antologia dramatów japońskich], vol. 5, red. Atsumi Seitarō, Tōkyō 1933.
- Kitamura Nobuyo, *Kiyū shoran* [Przegląd rzeczy zebranych dla rozrywki ku ucieście [czytelnika] [w:] *Nihon zūbitsu taisei: bekkān*, vol. 3, red. Nihon Zūbitsu Taisei Henshūbu, Tōkyō 1979.
- Matsuzaki Kenzō, *Pokkuri shinkō: chōju to anraku ōjo kigan* [Wierzenia w buddów i bodhisattwów lekkiej śmierci: modlitwy o długowieczność oraz szczęśliwe odrodzenie w Czystej Ziemi], Tōkyō 2007.
- Minakawa Mieko, *Hina no tanjō: hina sekku ni komerareta tsui no hōjō* [O narodzinach lalek dworskich: para lalek jako symbol obfitości w obchodach święta lalek], Yokohama 2015.
- Nakamura Yoshio, *Mayoke to majinai: koten bungaku no shūben* [Zabiegi apotropaiczne oraz magia: na peryferiach literatury klasycznej], Tōkyō 1995.
- Nakayama Tarō, *Nihon minzokugaku jiten* [Słownik folkloru japońskiego], Tōkyō 1933.
- Nihon kokugo daijiten* [Wielki słownik języka japońskiego], Shōgakusan 2000–2002.
- Nihon shoki* [Kronika Japonii], vol. 1 [w:] *Nihon koten bungaku taikai*, vol. 67, red. Sakamoto Tarō *et al.*, Tōkyō 1980.
- Onna daigakushū* [Antologia „Wielkich nauk dla kobiet”], red. Ishikawa Matsutarō, Tōkyō 1988.
- Orikuchi Shinobu, *Hina matsuri no banashi* [O święcie lalek] [w:] *Kodai kenkyū: norito no hassei* [Studium nad starożytnością: o powstaniu modlitw sintoistycznych], vol. 2, Tōkyō 2003.
- Ōshima Tatehiko, *Awashima Jinja no shinkō* [Wierzenia związane ze Świątynią Awashima] [w:] *Ekijin to sono shūben* [Demony chorobotwórcze i pokrewne im wierzenia], red. Ōshima Tatehiko, Minzoku mingei sōsho, vol. 98, Tōkyō 1985.
- Sakamoto Kaname, *Minkan nenbutsu wasan to anzan kigan* [Ludowe wierzenia związane z inwokacją do Amidy a modlitwy o szczęśliwy poród] [w:] *Jōdoshū no sbomondai* [Zagadnienia związane z sektą Czystej Ziemi], red. Fujii Masao, Tōkyō 1978.
- Sakata Tomohiro, *Kami, oni, baka: Inaba Hōki no minzokugaku kenkyū* [Bogowie, diabły, groby. Studium etnograficzne nad regionem Inaba Hōki], Yonago 1995.
- Shijidō Kigen, *Kokekei zōdan* [Pocieszne rozmaitości], vol. 1, red. Kokusho Kankōkai, Tōkyō 1922.

Sugawara Chika, *Onna tachi no inori: Kishū Kada no Awashima shinkō* [Modlitwy kobiet: Wierzenia związane z Awashimą z Kady w Kishū] [w:] *Firdo kara manabu minzokugaku* [Poznawanie folkloru przez badania terenowe], red. Tōru Yagi, Kyōto 2000.

Wakayama-ken Shinshoku Torishimarijo (red.), *Kii zoku fudoki* [Dalsza część opisu ziem i obyczajów prowincji Kii], vol. 1, Kyōto 1910.

Zoku Asuka-gawa [w:] *Nihon zuihitsu taisei: Dai 2 ki* [Kolekcja esejów japońskich, cykl drugi], vol. 10, red. Nihon Zuihitsu Taisei Henshūbu, Tōkyō 1994.

SUMMARY

THE CULT OF AWASHIMA AND ITS CONNECTIONS WITH FEMALE CORPOREALITY

The purpose of this article is to discuss certain ritual activities and beliefs related to Awashima (Awashima shinkō) with special reference to those involving the female body. It provides the historical background of Awashima based on historical and religious sources, supplemented by some literary examples. This article shows, that the origin legend of Awashima was transmitted by twofold mediums: the official one, promoted by the Awashima Shirine (Awashima Jinja) by means of booklets (such as *Kada Awashima Jinja engi*, *Kada Awashima Jinja ryakuryaku engi*), and the folk one (such as *Chirizuka monogatari*, *Kokkei zōdan*, *Zoku Asuka-gawa*), promoted orally by Awashima gannin (questors of Awashima). Both strains of the tradition emphasize women's matters, such as their reproductive health, maternity, and marriage as areas in which the Awashima deities specialize. Following the analysis, the annual ritual of floating dolls (*hina nagashi*) on 3 March is presented as a contemporary manifestation of Awashima-related beliefs that only formally bear some similarities to purification rituals. The overall discussion is intended to shed light on a little known aspect of *hina matsuri*, the meaning of which exceeds that of a Girls' Festival.